

Nurlana Famil qızı Bayramova⁷ AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS NAĞILLARININ QARŞILIQLI TƏHLİLİ

Nağil şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünə aid olan ən qədim və çox yayılmış janrı hesab olunur. Çox zaman nağılların müəllifi olmur, lakin elə nağıllar da vardır ki, onlar müxtəlif yazıçılar, şairlər və başqa şifahi xalq ədəbiyyatına marağı olan insanlar tərəfindən yaradılır. Qədim nağılların çoxunun yazıldığı tarix də məlum olmur. Lakin elə ingilis nağılları var ki, onların tarixi, məkanı, müəllimi məlumdur. Məsələn:

Nağilin adı	Zaman	Məkan	Müəllif
The Baker's Daughter	1890	İngiltərə	J.Charles
The Buried Moon	1894	İngiltərə	J.Jacobs
The Christmas Carol	1843	İngiltərə	Ch.Dickens
Dick Whittington and His Cat	1890	İngiltərə	J.Jacobs

Nağil janrında əsasən xalqın həyatı əks olunur. Onlar (nağıllar) ən qədim zamanlardan insan nəsiləri, insan cəmiyyətilə birlikdə inkişaf edir və cəmiyyət quruluşunun dəyişməsilə bərabər dəyişə bilər. Lakin nağıllardakı dəyişmə nə qədər çox olsa da, onlarda əxz olunun qədim ünsürlər öz qüvvəsini saxlaya bilər. Nağilin içində səhərdə inkişaf etmiş ticarət əlaqələri əks oluna bilər, lakin bununla yanaşı, kənd yoxsullarının mülkədar, padşah, vəzir və s. tərəfindən əziyyət çəkən qisminin, insan əməyini istismar edən mülkədarların zülmünü əks etdirən çaraların da mütləq surətdə əks olunmasını görmək mümkündür [1, s. 5].

Azərbaycan nağılları əsasən *qaravəlli* adlanan girişlə başlasada, bu girişlə nağılların məzmununu əks etdirmir. Bir sıra Azərbaycan nağıllarında əsərdə verilmiş qaravəllini oxumaq mümkündür: "Hamam hamamı içində, xəlbir samanı içində, dəvə dəlləklik edir, köhnə hamamı içində; hamamçının tasi yox, baltacının baltası yox, orda bir tazi gördüm, onun da xaltası yox; nağil-nağil bilmirəm, bilsəm də söyləmirəm, xandan gəlmiş nökrəm, dinmə böyrünü sökrəm" [1, s. 4].

Azərbaycan nağıllarının çoxunun əvvəlində adətən "Biri vardı, biri yox", sonunda isə "Göydən üç alma düşdü: biri mənim, biri sənin, biri də nağil deyənin" formulları işlənir. Nağıllardakı bu başlanğıc və son formullarla yanaşı, nağilin içində qəhrəmanlarla, hadisələrlə əlaqəli olan formullara da rast gəlmək olur. Məsələn: "Qız nə qız, görün bunun camalına heyrandı, qaş qara, gözlər sürməyi, boyu sərv...", "dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi, badi-sərsər kimi", "dağların dabanyan, yolların qırağıyan, ayaq üzəngidə, diz qabırğada..." və s.

İndi isə başlanğıc, son və qəhrəmanlarla, hadisələrlə əlaqəli olan formullara zəngin "Altı yoldaş" nağılından bəzi hissələri təqdim edək: "Badi-badi giriftar, hamam-hamamı içində, xəlbir samanı içində, dəvə dəlləklik elər, köhnə hamamı içində. Qarışqa şilləq atdı, dəvənin çıçı batdı. Hamamçının tasi yox, baltacının baltası. Orda bir tazi gördüm, onun da xaltası yox".

Günlər bir günündə, Məmməd nəsir tınındə, göy imamın belində, biri vardı, biri yoxdu, bir padşah vardı. Bu padşahın on iki yaşında bir oğlu vardı. Bu padşah başqa bir padşahın qızını almaq istəyirdi, nə qədər ələyirdi, qızı buna vermirdilər. Axırda qoşun götürüb dava elədi. Çox qoşun qırdırdı, qızı yəni ala bilmədi, kor-peşman gəlib, öz yerində oturdu. Aradan bir beş-altı il keçəndən sonra padşahın oğlu yekəldi. Bir gün hardansa beyninə düşüb dedi:

Əlqərəz, bu da düşdü. Dağı dağ üstə qoyan polad evi götürüb, oğlanın atasının qəsrinin yanına qoydu. Hamı bu evin tamaşasına gəldi. Beləliklə oğlan öz mətləbinə çatdı. Göydən üç alma düşdü: biri mənim, biri nağil deyənin, biri də özümün. Sən sağ, mən salamat. Sən yüz yaşa, mən iki əlli. Hansı çoxdu, onu sən götür [2].

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı bu cür nağıllarla zəngindir. İngilis dili də zəngin nağil yaradıcılığı ilə tanınır. Məlum olduğu kimi, qohum olmayan dillərin mədəni dəyərləri vahid mənbədə birləşir. Şifahi xalq yaradıcılığı da bu baxımdan istisna təşkil etmir. Lakin hər iki dilin şifahi xalq yaradıcılığı zənginliyi ilə bir-birilə ayaqlaşa bilər, deyə bilər. Təbii ki, istənilən sahədə olduğu kimi, bu sahədə də mədəniyyət fərqliliyini, yaxud mədəniyyətin insan təfəkkürünə təsirini unutmamaq lazımdır.

Linqvistik, ritorika, psixologiya, sosiologiya və s. elm sahələrinin nailiyyətlərinin ümumi ünsiyət nəzəriyyəsinin yaradılması istiqamətində integrasiyası humanitar elmlərin indiki mərhələsinin özünəməxsusluğudur ki, onun da mərkəzində dil, şəxsiyyət, cəmiyyət, mədəniyyət səviyyəsində qarşılıqlı münasibət problemi dayanır. Şifahi xalq yaradıcılığı dillərin qarşılıqlı təsir probleminin integrativ araşdırmalar çərçivəsində həllində əsas yer tutur, çünki o, (dil) bütün integrativ proseslərdə vasitəçi rolunda çıxış edir. Bu zaman dilin özünə də yanaşma kökündən dəyişir, yəni son illərdə linqvistik müstəvidə dilin sosiomədəni kontekst insan təfəkkürünə təsir geniş müşahidə olunur. Bu da linqvistik araşdırmalarda "antropoloji dönüş"lə bağlıdır. Ümumiyyətlə, mədəniyyət insanların adətən nə düşündüklərini formalaşdırır və fərdlərin dünyanı qəbul etmə tərzinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. E.Mişel yazır ki, mədəniyyət və psixika bir-birilə sıx əlaqəlidir. Lakin onların necə və hansı dərəcədə bir-birilə təsir etməsi hələ tam müəyyən olunmayıb [3, s. 9].

Mədəniyyətlərə psixologiyada aparılan tədqiqatlar, insan təfəkkürünün bir-birilə əlaqəli bir çox cəhətlərindəki mədəni fərqlilikləri artıq müəyyən edib. Bu fərqliliklərə vizual qavrayış, məkan və zaman oriyentasiyası, həmçinin qohumluq əlaqələri, əlaqə dəyərləri, müxtəlif hadisələrə emosional baxış, hadisələrin yaddaşda əks olunması və s. aid hesab olunur.

Qeyd etdiyimiz kimi, dil və mədəniyyət bir-birilə sıx bağlıdır. Bu bağlılıq həm xalqların folklorunda, həm də gündəlik işlədiyi dildə müşahidə olunur. Ekstralingvistik faktorlar (məsələn, bədən dili, səs tonu və s.) hər bir

mədəniyyətə məxsusdur. Lakin insanlar hər bir hadisəyə müxtəlif şəkildə reaksiya verirlər. Kiminsə bir hadisəyə verdiyi reaksiya qarşılıqlı görünə bilər, başqa bir xalqın əhəmətində isə o, xoş qarşılanma bilər. İstənilən xalqın mədəniyyətində şifahi xalq ədəbiyyatının qədim növü olan və dil və mədəniyyətin qarşılıqlı təsirini özündə real əks etdirən nağıllar mühüm rol oynayır. Çox insan yaşından və digər sosial statusundan asılı olmayaraq, nağılları dinləməyi, oxumağı çox sevir [4, s. 245]. Nağılların insanların cəlb etməsinin səbəbi kimi onların insanlarda əminlik yaratması qeyd olunur. Onlar insanlara real dünyaya əks olan bir dünyaya göstərir və bu da insanların xoşuna gəlir. Real olmayan dünyada ədalət hökm sürür, pislik həmişə məhv olur, qəhrəmanlar insanlara kömək edirlər.

Həm Azərbaycan, həm də ingilis nağıllarını araşdırarkən, hər iki xalqın folklor nümunəsində həm yaxınlıq, həm də fərqlilik müşahidə olunur. Yuxarıda Azərbaycan nağıllarının bəzi spesifik xüsusiyyətlərini qeyd etmişdik.

İngilis nağıllarının da özələnəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Lakin hər iki dildə yazılan nağıllarda başlanğıc, orta və son formullar müşahidə olunur. İngilis nağıllarında ən çox rast gəlinən başlanğıc formulu "Once upon a time" (bir zamanlar) ifadəsidir. Oksford ingilis dili lüğətinə əsaslanaraq, bu qənaətə gəlmək olur ki, bu birləşmə şifahi xalq ədəbiyyatının növlərindən biri olan nağıllarda 1380-ci ildən bəri işlədilməyə başlamışdır [5, s. 92]. İngilis nağıllarının açılış formulu kimi tanınan bu ifadə adətən "and they all lived happily ever after" (... və onlar hamısı sonsuzca xoşbəxt yaşadılar), yaxud ("... ölənlər qədər xoşbəxt ömür sürdülər") "happily until their deaths" ("... ölənlər qədər xoşbəxt ömür sürdülər") kimi son formulları ilə işlədilir. Bir neçə ingilis nağılı nəzərdən keçirək:

I
Once upon a time there were a king and queen who were unhappy because they were childless. But it happened that once when the queen was bathing, a frog crept out of the water on to the land, and said to her: "Your wish shall be fulfilled, before a year has gone by, you shall have a daughter." .....

And then the marriage of the king's son with Briar Rose was celebrated with all splendor, and they lived contented to the end of their days.

İstənilən dildə təqdim edilən nağıllarda adətən hadisələr ümumiləşdirilir. Yəni haqqında bəhs edilən hadisənin Misirdəmi, Çindəmi, İrandamı, Azərbaycandamı baş verdiyi ilk əvvəl məlum olur və bu da oxucunu maraqlandıra bilər. Məsələn:

I. Long ago there lived a King and Queen. More than anything, they longed for a child. At last, to their great happiness, the Queen gave birth to a little girl. All the bells in the land were rung with joy. (*The Sleeping beauty*)

II. Once upon a time there was a girl named Cinderella who lived with her Stepmother and two Stepsisters. Maybe it was because she was the youngest – or who knows why – but Cinderella was the one who had to do all the hard work around the cottage. (*Cinderella*)

İndi isə Azərbaycan dilində bir neçə nağil təqdim edək:

I. Biri vardı, biri yoxdu, bir zalım padşah vardı. Camaata o qədər zülm eləmişdi ki, hamı gecə-gündüz ona qarşı ələyirdi. Camaat o qədər qarğamışdı ki, padşah azara düşmüşdü, rəngi sapsarı, ölü rənginə oxşayırdı, üzü-gözü yuyumru şiş tökmüşdü, qanında xarçəng peyda olmuşdu. (*Loğman*)

II. Biri var imiş, biri yox imiş, bir padşah var imiş. Bu padşahın gözəl bir üzüm bağı var imiş. Padşah bir gün bağda gəzəndə görür ki, bağın tənəkləri qırılmış, xeyli üzüm dərib aparılmışdır. Padşah bağbanı hizurinə istəyib, ondan bu nə əhvalat olduğunu sorur. Bağban bir şey bilmədiyini söyləyir. (*Kiçik şəhzadə*)

Göründüyü kimi, hər iki dildə nağılların başlanğıcında hadisələrin hansı əyalətdə, ölkədə baş verməsi qeyri-müəyyən saxlanılır. Oxuyan, yaxud dinləyən yalnız nağilin orta hissəsinə və ya sonlarına doğru hadisənin harada baş verdiyini anlaya bilər. Bundan əlavə, nağıllarda qəhrəmanın dostları və düşmənləri bütün xarakteristikaları ilə tanılırlar. Bu səbəbdən də nağıllarda bir hadisədə bəhs edərək qəhrəmanın "doqquz ölkə arxasından" gəldiyi deyilən, nağılıq onu dağlardan yel kimi, dərələrdən sel kimi, badeyi sərsər kimi atın üstündə gözdürür, "biri vardı, biri yoxdu, Allahdan başqa heç kəs yoxdu, bir padşah vardı, onun üç oğlu vardı", "Günlərin bir günü bir yoxsul kəndli getmişdi tikan qırmağa" və s. deyərək təqdim edilir.

Hər iki dildə süjet, yaxud motivlərin qədimliyini anlamaq üçün nağıllarda ən çox təsadüf olunan motivlərə diqqət edilməlidir. Nağıllarda möcüzəli bir şəkildə dünyaya gəlmiş insanlar qəhrəman olur, xalqın dadına yetir və sonradan xalqın dəstəylə padşahın taxtına yiyələnirlər. Qeyd edək ki, bu kimi süjetlər çox xalqların nağıllarında rast gəlinə bilər. Məsələn, bu motivi Misir nağıllarında da müşahidə edə bilərik. Misir nağılları silri bir surətdə dünyaya gəlmiş uşaqların gələcəkdə firon taxtına sahib olacağı üzərində qurulur [1, s. 6]. Qədim Misir nağıllarında "Anup və Bata qardaşlarının romanı"nda bu süjet sona doğru verilir və burada da arvadın ağzına düşmüş əncir ağacı yarpağından arvad hamilə qalır və doğduğu oğlan Misir padşahının vəliəhdi olur. Bu süjet xətti bütün Misir nağıllarında oxşar şəkildə inkişaf etdirilir [6, s. 7].

Müqayisə olunan dillərin ikisində də nağılların daxilindəki bölgü diqqətə cəlb edir. Hər iki dildə nağılların təqdim olunması, süjet xəttinin inkişaf etdirilməsi və sonlandırılması oxşar olaraq təqdim edilir.

D. L. Ashlimann nağılların məhz ənənələr, əsatirlər və bir sıra sosial vasitələrlə izahınun mümkünlüyünü qeyd edir [6, s.68]. Onun qənaətinə görə nağıllarda olan fərqli formullar (başlanğıc, orta və son) daha çox arxay mədəniyyət kontekstində anlaşıla bilər [6, s. 133]. Məlumat üçün qeyd edək ki, "Formul nağli incəsənət və populyar mədəniyyət kimi" əsərində amerikalı mədəniyyətşünas H.Andersen də nağil formullarını arxay mədəniyyət kontekstində qəbul etməyi təklif edir [7, s. 134]. Onun qənaətinə görə ədəbi formullar çox sayda istifadə olunan təhkiyə və drammatürji konversiyaların strukturu kimi müəyyən edilə bilər.

Məlum olduğu kimi nağıllar şifahi xalq yaradıcılığının ən qədim janrlarından biri hesab olunur. Odur ki, onlar özələnəməxsus struktur və dilə malikdir. A.Böylərovanın qənaətinə görə dünya xalqlarının nağılları üç hissəyə bölünür: 1)

⁷ Azərbaycan Dillər Universiteti, nurlanabayramova88@mail.ru

nağın əvvəli; nağın əsas hissəsi; 3) nağın son hissəsi [8, s. 112].

Bütün nağlar başlanğıc hissə ilə başlayır, sonra nağın əsas hissəsinə keçid olunur və daha sonra isə nağda sonluq formulu müşahidə olunur [9, s. 102]. Məsələn: Azərbaycan nağlarından bir nümunə təqdim edək:

Məliknəmməd nağılı

Başlanğıc formulu - Biri varmış, biri yoxmuş bir padşah varmış.

Əsas hissə, yəni orta formulu - Bu padşahın da bağında bir alma ağacı varmış. Bu ağac birinci gün çiçək açar, ikinci gün çiçəyini tökmüş, üçüncü gün də bar vermiş. Bu alma hər kes yessəymiş, onbeş yaşında oğlan olurmuş. Padşah hər gün səhər tezdən sübh açılan kimi durub gedərmiş bağa ki, almanı dərib yessin, amma görməmiş ki, alma dərilib. Korpeşən geri qayıdarmış. Bir gün belə, beş gün belə, axırda padşah tənəyə gəlib böyük oğlunu yanına çağırtdı. Oğul atasının qulluğuna gələn kimi baş endirib dedi: .....

Padşah oğlunun alından öpüb, şükür elədi ki, o, sağ-salamatdı. Böyük qızı vəzirin oğluna, ortancılığını vəkilin oğluna, kiçiyini də Məliknəmmədə verdilər. Qırx gün qırx gecə toy oldu. Onlar yedilər, yerə keçdilər, siz yeyin, dövrə keçin. *Son formulu* - Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri sənin, biri də nağıl söyləyənin.

İndi isə ingilis dilində bir neçə nağıl təqdim edək:

The Prince Darling

Once upon a time, there was an aged king who is a widower lavishes indulgence on his only son, who the people consequently call "Prince Darling." He fears he will die before the child is of age and confesses his concern to his friend, the Fairy of Truth. ....

E. Anon yazar ki, xalq nağıllarını istənilən dildə linqvokulturoloji aspektsiz təsvir etmək mümkün deyildir [10, s. 18]. Nağılı danışanların, söyləyənlərin əsas məqsədi oxucunu düşündürməkdir. Oxucuların, dinləyənlərin diqqətini hər hansı bir mövzuya yönəldib onlarda müəyyən fikir formalaşdırmaqdır. İstənilən nağıl söyləyən nağılı öz təfəkkirinə, biliyinə, xəyal dünyasına uyğun olaraq söyləyir və ölkənin linqvokulturoloji aspekti də nağıllarda mütləq şəkildə əks olunur. Bundan əlavə, istənilən mövzuya aid olan nağıllarda əks olunan linqvokulturoloji aspektdə şərait, zaman, məkan, adət-ənənə, nağılı söyləyənin yaşı və cinsi də mühüm rol oynayır. Nağılı söyləyən şəxslər çox zaman müxtəlif səslərlə, tonlardan, əl hərəkətlərindən, fərqli jestlərdən istifadə edərək nağılı daha emosional, rəngarəng edib bilirlər. Nağılları danışarkən təqliddən də istifadə mümkündür. Bütün bu kimi ekstralingvistik amillər nağılı söyləyənlərlə dinləyənlər arasında daha yaxın münasibət yaranmasına səbəb olur. Nağıl söyləyən dinləyənlərlə danışıq, mövzu ilə əlaqədar onlardan müxtəlif suallar soruşur, çox zaman da situasiyadan asılı olaraq öz duyğularını, emosiyalarını biruzə verirlər.

Nağılı danışanın şəxsi istedadına, bədhəzətən söyləmə qabiliyyətinə yeni çarələr götürməsinə baxmayaraq, o, ənənə xaricində mümkün deyildir. Ona görə də bir sıra fərdi üslubi keyfiyyətlər üstün olsa da, söyləyənlər öz sələfləri tərəfindən yaradılan ənənəvi üslubdan kənara çıxıb bilmirlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan nağılları. 5 cildə. I c. / Tərtib edən H. Zeynallı. Bakı: Şərq-qərb, 2005. 360 s.
2. www.naqillar.az/article
3. Michael E. W. Varnum et al., "The Origin of Cultural Differences in Cognition: Evidence for the Social Orientation Hypothesis," *Current Directions in Psychological Science* 19, no. 1 (2010), pp. 9–13.
4. Kaiping P., Daniel R. A., and Eric D. K. "Culture and Human Inference: Perspectives from Three Traditions," in *The Handbook of Culture and Psychology*, ed. David Matsumoto. New York: Oxford University Press, 2001, pp. 245–84.
5. Azərbaycan nağılları: 5 cildə. II c., / Tərtib edən Ə. Axundov. Bakı: Azərb. SSR EA, 1961. 370 s.
6. Ashliman D. L. *Folk and Fairy Tales: A Handbook*. Greenwood Publishing Group, 2004. 268 p.
7. Andersen H. Ch. *Fairy Tales*. Allen Brothers. 1869. 325 p.
8. İsgəndərova V. Ənənəvi nağıl formulları (ingilis və Türkiyə nümunələri əsasında). Bakı: Elm və təhsil, 2014. 202 s.
9. Novruzova N. *Mətn sintaksisi*. Bakı: Təhsil, 2002. 184 s.
10. Anon E. M. *More English fairy tales - 44 illustrated children's stories from England*. Abela Publishing Ltd. 2018. 318 p.

Açar sözlər: nağıl, şifahi, ədəbiyyat, dil, təhlil, üslub, məzmun.

Key words: fairy tale, oral, literature, language, analysis, style, content.

Ключевые слова: сказка, устный, литература, язык, анализ, стиль, содержание.

MUTUAL ANALYSIS OF AZERBAIJANI AND ENGLISH FAIRY TALES

Summary

The article investigates the mutual analysis of Azerbaijan and English fairy tales. It states that there are some types of tales with similar themes and content in both of the compared languages: magical tales; household tales; tales about animals; historical tales, etc. Each of these tales has its own language, style content. The article highlights the fact that in both languages, fairy tales are considered to be a genre with magical motives, and they have a number of common features.

Взаимный анализ Азербайджанских и Английских сказок

Резюме

Статья изучает взаимный анализ Азербайджанских и Английских сказок. Статья показывает, что имеются некоторые типы сказок с одинаковыми темами и содержанием в обоих сравниваемых языках: волшебные сказки; домашние (семейные) сказки; сказки о животных; исторические сказки и т. Каждая из этих сказок имеет свой собственный язык, стиль содержания. Статья освещает тот факт, что в обоих языках сказки считаются жанром с волшебными мотивами и у них есть ряд общих черт.